

Den brændende Fakkell

Asger Albjerg

Den brændende Fakkelt

*Om dobbeltgrebet i Knud Lyne Rahbeks
liv og revolutionsroman*

SYDDANSK UNIVERSITETSFORLAG 2011

© Forfatteren og Syddansk Universitetsforlag 2011

Sats og tryk: Special-Trykkeriet Viborg a-s

Omslag: Donald Jensen, Unisats ApS

efter oplæg af Asger Albjerg

I billedredaktionen: museumsleder Gertrud With, Bakkehusmuseet

ISBN 978-87-7674-463-2

Denne afhandling blev den 15. maj 2008 forsvaret for den filosofiske doktorgrad ved Helsingfors universitet

Udgivet med støtte fra:

Helsingfors universitet

Kulturfonden för Finland och Danmark

Kunstrådets Litteraturudvalg

Landsdommer V. Gieses Legat

Mekanisk, fotografisk, elektronisk eller anden mangfoldiggørelse af denne bog er kun tilladt med forlagets tilladelse eller ifølge overenskomst med Copy-Dan

Syddansk Universitetsforlag

Campusvej 55

5230 Odense M

www.universitypress.dk

Det var en smuk, tyk stok med kugleformet håndtag. Lige under håndtaget fandtes en bred sølvring, næsten en tomme i tværmål, hvorpå stod indgraveret ”Til James Mortimer, M.R.C.S.*) fra hans venner ved C.C.H.” og nedenunder årstallet ”1884”. Det var netop sådan en stok, som man ville vente at finde i en gammeldags huslæges besiddelse – værdig, solid og tillidsvækkende.

”Nå, Watson, hvad får De så ud af den?”

Holmes sad med ryggen til mig, og jeg havde ikke på nogen-
somhelst måde tilkendegivet, hvad jeg var optaget af.

*) Member of the Royal College of Surgeons.

Sir Arthur Conan Doyle, *Baskervilles Hund*

Indhold

TAK TIL · 8

FORBEMÆRKNING · 9

Gik alle konger frem i rad? · 9

KAPITEL I

IND I HISTORIEN · 17

1. I kareten den 7. februar 1800 i København – om aftenen · 17
2. Revolutionens død · 22
3. Venskabets død · 31
4. Bakkehus og oplysning · 36
5. I kareten sidder Rahbek i midten... · 52

KAPITEL II

INDLEDNING OM HISTORIEN, FRIHEDEN OG
DYDEN · 57

1. Forerindringens emne: En tiårig jordbrand · 57
 - a: Blod og tolerance · 57
 - b: Borger, stat, nation, fædreland · 58
 - c: Revolutionens Hvorfra? Hvordan? Hvorhen? · 62
2. Forerindringens bedrift: En demonstration af kunsten at ride på to heste · 63
3. Romanen som historiens udsigtspunkt: Rahbeks opfindelse? · 65
4. Tredje udgave af *Haandbog i den europæiske Statshistorie* (1805): Forventningerne, der gik i vasken · 74
5. Første udgave af *Haandbog i den europæiske Statshistorie* (1801): Mulighed for en vending til det bedre? · 77
6. Historiens modus: Hvorfra? Hvordan? Hvorhen? · 79
7. 1795-Constitutionen · 80
 - a: En veldædig dag vil følge: Oversætterens fortale · 80
 - b: Anarki versus frihed og dyd: Boissy d'Anglas' mesterlige tale · 81
 - c: Frihedens praksis: Et dydsprojekt · 86
8. Rahbek og den danske identitet: Middelvejens herliggørelse · 89

KAPITEL III

TEKSTGRUNDLAGET · 99

1. Dyd og håb · 99
2. Ændringerne · 100
 - a: Fra bevægelse og afslutning til friheden som hypotese · 100
 - b: Kommaer og andre tegn · 102
 - c: Ortografi og trykfejl · 102
 - d: Stilistiske og syntaktiske ændringer · 103
 - e: Betydningsglidning og præcisering af betydning · 104
 - f: Substantielle ændringer? · 107
 - g: Trofasthed og fremtidstro · 108
3. Konklusion · 112

KAPITEL IV

REFERATET · 113

1. Problemet · 113
2. *Camill og Constance. Et Revolutions Skilderie* (1799) · 115
3. ”Til Læserne; hvori et kort Udkast af Camills og Constances senere Skiæbne” (1806) · 119

KAPITEL V

ANALYSEN · 121

1. Strukturen · 121
 - a: En afrundet helhed? · 121
 - b: 24 kapitler · 122
 - c: Ellipse eller koncertina? · 126
- 2: Hjemme i reden · 128
 - a: Formuleringslyst uden mådehold · 128
 - b: Karaktererne · 132
 - c: Lysthus i brand med kanariefugl i bur · 137
 - d: Opdragelse · 143
 - e: Renou og oplysningens fristelse · 147
 - f: Det gensidige frieri · 150

3. Tre brødre ude i verden – og en søster · 156
 - a: Forbilleder og yndlingsfolk · 156
 - b: Victor: En epoke går i graven · 160
 - c: Maximin: Fortrop uden hovedstyrke · 163
 - d: Camill: Middelvejens umulighed · 176
 - e: Constance: Fransk borgerinde · 183
4. Oplysningens tragedie? · 189
- 5: Kontekst · 197

KAPITEL VI

PERSPEKTIV MOD DEMOKRATIET · 203

1. Dobbeltgrebet · 203
2. Ind i hverdagene · 210

SUMMARY · 213

BIBLIOGRAFI · 215

Værker af Rahbek · 215

Anden litteratur · 216

NOTER · 227

Tak til

Lektor Jens Hougaard,
Nordisk Institut, som sagde:
”Rahbek er din!”
Og gav uvurderlig støtte undervejs,

Seniorforsker Lotte Thyrring Andersen,
Statsbiblioteket,
For utrættelig hjælp med bøger,

Professor Mirja Saari,
Institutionen för nordiska språk
Och nordisk litteratur,
Som pegede på hatten,

Docent Flemming Lundgreen-Nielsen,
Professor Finn Hauberg Mortensen, begge
Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab, og
Professor Merete Mazzarella,
Institutionen för Nordiska språk
Och nordisk litteratur,
For råd, vink og vejledning,

Jesper og Esben,
For kopier og husly,

Tove,
Som holdt mig ud,

Åsa,
For mad og kærlighed.

Forbemærkning

Gik alle konger frem i rad?

Nælden er et foragteligt og utiltalende ukrudt, som brænder enhver, der ikke griber hårdt om den. Men nælden har ikke blot sit liv i naturen. Også i folkeviddet er den en hyppig gæst, den flourerer i litteraturen, og på dansk grund giver salmisten Brorson den en fremtrædende plads i en af sine bedst kendte salmer.

Netop denne nælde skabte et problem for den salmebogskommission, der i den danske enevældes storhedstid i slutningen af 1700-tallet skulle redigere en ny salmebog, ”[...] fattelig for Almuen og i Særdeleshed tjene til Brug paa Landet.”¹ For bordenden sad biskop Balle, blandt de menige medlemmer, valgt til at værne om det poetiske udtryk, finder vi ekstraordinær professor i æstetik Knud Lyne Rahbek. Med en omstændelighed, der er karakteristisk for ham, når han omgås med brændbare materier, fortæller han i sine erindrings fjerde bind om sit forhold til kommissionen og dens arbejde. At han før indvalget er en myreflittig og optaget mand forstår vi, men alligevel er han som altid redebon til at kaste sig ind i nyt arbejde, når han erkender det som ”gavnligt og godt”.² Med mange ord – de fylder i alt fem sider – pointerer han, at hans rolle er lægmandens; det er altså udtrykkets forståelighed, renhed, rigtighed og lignende, som er hans område; teologiske spørgsmål, derimod, er ikke under hans værning.

Imidlertid – og det på præcis de samme fem sider! argumenterer han med mange eksempler for lægmænds duelighed som salmekunstnere. Her ved snakker han sig, skønt udgangspunktet er det modsatte, i realiteten ind i et uløseligt forhold mellem *indhold*, som åbenbart nu ikke længere er forbeholdt den teologiske sagkundskab, og *form*, der jo er hans, lægmandens, tildelte område. Kommet så vidt griber han om nælden i Brorsons salme ”Om Skabelsen”, hvis anden strofe i *Troens Rare Klenodie* (1739) lyder:

”Gik alle konger frem i rad,
I deres magt og vælde,
De mægted’ ey det mindste blad,
At sætte paa en nælde?”³

I Rahbeks erindringer læser vi følgende næsten korrekte gengivelse:

”Om Jordens Konger gik paa Rad
I deres Magt og Vælde,
De mægted’ ei det mindste Blad
At sætte paa en Nælde;”

Med iver og hårdnakkethed ”streed”, som der står, Rahbek for disse fire linjer og ville, som et andet af kommissionens medlemmer “[...] humoristisk udtrykte sig, ikke [...] give Slip paa min *Nælde* [...]”. Ligeledes “[...] det maleriske i, *Jordens Konger, der gik på Rad* [...]” ville han fastholde. Men i samme sætning, den går over toogtyve linjer og rummer to citater, slipper Rahbek pludselig nælden ved at gøre opmærksom på, han ikke kunne miskende det ”Concinnere”, altså det mere elegante, i et forslag, uden tvivl fra Mallings, som han citerer efter hukommelsen:

”Om Jordens Konger end fremgaae
I deres Magt og Hæder,
De faae ei skabt det mindste Straa,
Som Qvægets Fod nedtræder;”⁴

Ingen tvivl om, at vi her er kommet ud på landet til de bønder, der er en prioriteret målgruppe for kommissionens arbejde. Men heller ikke dette forslag blev vedtaget. I *Evangelisk-kristelig Psalmebog*, autoriseret i 1798, læser vi:

”Og kom end alle Kongerne
I deres Pragt og Vælde,
Ei mindste Straae frembragte de,
Et Vink dem selv kan fælde.”⁵

Historisk set er det indiskutabelt, at salmebogskommissionens læsemåder af Brorsonsalmen er konciperet i skyggen af enevælden; og det bærer de præg af. Rahbeks indledende holdning må derimod forstås i lyset af Den franske Revolution, som tog sin begyndelse ni år før kommissionen afsluttede sit arbejde, ligesom hans reverens for den mallingske kvægflod er et udtryk for hans – skal man kalde det *ærbødighed?* eller *frygt?* for den selv samme enevælde. Tilspidset formuleret kan man sige, at det var højst ube-

høvlet af Rahbek at foretrække den politiske tolkning – men at han netop derved fik den poetiske med i købet.

Det dristigt politiske i Rahbeks valg af nælden kan profileres ved en sammenligning mellem samtidens inhabile konge, Christian VII, og den passus i *Kongeloven* af 1665, som fastslår kongens status:

”Danmarckes og Norges EnevoldsArffveKonge skal være hereffter og aff alle undersaatterne holdes og agtes for det ypperste og høyeste hoffved her paa Jorden offver alle Menniskelige Lowe, og der ingen anden hoffved og dommere kiender offver sig enten i Geistlige eller Verdslige Sager uden Gud alleene.”⁶

At salmisten Brorson som for eksempel også Kingo i ”Hver har sin Skæbne” (1681) ikke anerkender nogen kongelige piedestaler er en sag mellem dem og evangelierne. Set under evighedens synsvinkel er kongerne således afmægtige masse mennesker, hvis

”[...] Boe / Er skion Uroe!”⁷

og som formodentlig brænder sig grundigt, når de med al tænkelig forsigtighed, men forgæves, forsøger at få den foragtede nældes mindste blad til at sidde, hvor det sad ... den ene efter den anden i den lange række går de frem, men med samme elendige resultat.

Her vil sikkert mange teologer kunne finde udgangspunktet for en prædiken om lighed og broderskab i Kristus. Men ikke biskop Balle og hans kommission! De kan slet ikke med den originale Brorson. Rahbeks fra Balles og Mallings afvigende standpunkt kan naturligvis tolkes teologisk, men langt mere nærliggende er det som sagt at se det i lyset af den revolution, hvis barn Rahbek på mange, ofte tvetydige måder op igennem halvfemserne på de følgende sider skal vise sig at være. Her er kongerne, i hvilken grad og på hvilken måde de nu er hovedløse, en del af almenheden – oven i købet skammeligt brændt af i deres forsøg på at vise sig i deres magt og væld som andet og mere end almindelige mennesker.

I dette perspektiv mærker man Rahbeks egen boblende latter under det påstået humoristiske i det før citerede udsagn om, at han ikke ville give slip på sin nælde. Men påstanden om humor fungerer også forsonende som dækmanøvre for Rahbeks strategiske tilbagesøg (meget *concinnere* kan det næppe gøres!), som ender i en anerkendelse af det mallingske

makværk – dog med den tilføjelse, at dette ”[...] heller ikke blev endelig antaget.”⁸

De afsluttende to og en halv side om hans deltagelse i salmekommissionens arbejde gør ikke billedet af hans standpunkttagen mindre kompliceret; men herigennem befæstes netop hovedindtrykket af ham som en mand i fjendeland, hvis egentlige mål er, at den demokratisk-politiske livstolkning skal overtage enevældens og ortodoksiens domæner.

I sit essay ”Rahbek” i *Tider og Typer* (1909) behandler Vilhelm Andersen kommissionens diskussion om Brorsons nælde med bemærkelsesværdig overfladiskhed. Han hævder, at den ”[...] giver et godt indtryk af Rahbeks Virksomhed som Litteraturkritiker [...]”⁹ men har som belæg ikke andet end et nødtørftigt referat af Rahbeks egen udførlige redegørelse i erindringerne; han mangler sans for de religiøse, æstetiske og politiske aspekter i diskussionen og er helt uden forståelse for Rahbeks dobbelte manøvre. Blandt andet hermed har Vilhelm Andersen været med til at placere Rahbek som en forfatter, hvis vurderinger og produktion ikke kan overleve det 18. århundrede.

Mere indforstået fremhæver Georg Brandes i artiklen ”Kamma Rahbek”, at Rahbek uanset et ujævnt forfatterskab havde ”[...] vundet en Navnkundighed her i Danmark, som siden Holberg Ingen.”¹⁰

Det kritiske i Brandes’ bemærkning om forfatterskabet er berettiget og skal ikke anfægtes. I denne forbemærkning skal det også slås fast, at Rahbek, folkeoplyser og sin tids flittigste skribent, brændte for sin sag, som gik gennem sandhedens fremme. Men lige så sikkert er det, at han for alt i verden ønskede at undgå at brænde sig. Sandhedens fremme er utvivlsomt knyttet til ytringsfriheden, uden at dette dog med nødvendighed indebærer, at sandheden fremmes ved, at man hele tiden siger sandheder.

Har man forstået dette – og det er grunden til at forstå Rahbek bedre end eftertiden har forstået ham og vistnok derfor skammeligt har glemt storheden i hans livsværk for størrelsen! – og er man en ynder af balanceakter på knivsægge, har man hermed et tilstrækkeligt udgangspunkt for at fornøje sig med den videre læsning.

Hovedpunkterne for undersøgelsen ligger i svøb i det foregående og i titlen. Foretager man sig det grafiske eksperiment at lægge dens tre linjer i forlængelse af hinanden

DENBRÆNDENDEFAKKELOMDOBBELTGREBETIKNUDLYNERAHBEKSLIVOGREVOLUTIONSROMAN

ligner det næppe doktor Mortimers spadserestok, som vi kort præsenteredes for i mottoet i kolofonen, formen er snarere vandringsstavens.

Men også dén kan et kyndigt blik aflæse – som et løfte om oplysning, og om et nyt syn på Rahbek som en mand med dobbelttydige metoder knyttet til såvel hans liv som til hans roman om den tids mest betydningsfulde begivenhed, Den store franske Revolution. Fortsætter vi ad disse tankebaner, kan vi tilmed ane konturerne af en historisk roman *for* den historiske romans opståen... og af en målbevidst oplysningsmand, der som nationens repræsentant brænder for et demokrati, der endnu ikke har set dagens lys...

Vi skal, med andre ord, lære Rahbek at kende som en mand, der tiltrækkes af og bekender sig til det radikalt nye, som ytrer sig i Den franske Revolution, samtidig med, at han ikke lader sin bekendelse til revolutionens idealer om frihed etc. stå i vejen for et liv som agtet oplysningsmand og borger i enevældens Danmark. Denne vanskelige balancegang mellem legalitet og subversivitet vil ikke blive anskuet som et udtryk for holdningsløshed, men som et ønske om at bøjede det modsatrettede sammen. Det er i troen på, at dette skal kunne lykkes i virkelighedens verden, at han udgiver første del af sin revolutionsroman, som samtidig betegner en fornyelse af den historiske roman. Genstanden for denne afhandling er imidlertid ikke en række fra hinanden isolerede foreteelser i et levnedsløb, i en række forskelligartede litterære frembringelse, i en national selvforståelse, i historiens gang. Det er tvært imod i samspillet mellem disse foreteelser, det nye portræt af Rahbek og hans betydning skal fremstå og rette op på hans eftermæle i forfald.

Men der er lang vej, inden disse antagelser kan bekræftes.

Undervejs skal der drages nytte af den sparsomme forskning omkring Rahbek. Trods hans rigelige repræsentation i diverse litteraturhistorier som en allestedsnærværende kulturpersonlighed holder omtalen sig for det meste på et elementært biografisk og bibliografisk niveau, men uden at forstå og sammenfatte hans betydning som oplysningens, tolerancens, ytringsfrihedens og menneskerettighedernes forkæmper og – tør man sige: *ikon*? for samtidens nationalt sindede borger og for demokratiets fremvækst, hvilket er antydet ovenstående.

Mest vil der dog blive trukket på samtidige kilder til belysning af hans position i og holdning til samtiden, historien og litteraturen.

De metodiske overvejelser og valg i denne forbindelse forankres hovedsagelig i følgende:

I centrum står Knud Lyne Rahbek, der gennem sin uhyre omfattende skribentvirksomhed var oplysningstidens sidste store repræsentant i Danmark.

Vil vi vide noget om, hvad han var for en mand, ønsker vi at lære hans interesser og karakter at kende for derudfra at tegne et portræt af ham med henblik på en belysning af forholdet mellem liv og forfatterskab, og skal der gives et billede af hans kulturskabende virksomhed, blandt andet sammen med hustruen Karen Margarete Rahbek, er biografiske undersøgelser uomgængelige.

Idet vi udgår fra, at Den franske Revolution med start den 14. juli 1789, de erfaringer, der ledte til den, og dens konkrete følger for samfund og historie er et afgørende holdepunkt i Rahbeks oplysningsprojekt, er det åbenbart, at undersøgelserne i nærværende studie ligeledes må forankres i historien. Hermed gives de kulturelle ytringer en bredere årsagsforklaring og bliver således led i et udviklingsmæssigt forløb ved at blive tolket i deres for eksempel historiske, sociale, politiske, idéhistoriske og litteraturhistoriske kontekst.

Og for virkelig at kunne forstå de forskelligartede tekster i Rahbeks produktion, det drejer sig om bl.a. litterære, journalistiske og biografiske frembringelser, vil for det tredje mere formalistiske og tekstnære analysemetoder blive anvendt. Til trods for, at disse opstod som en reaktion mod ovennævnte biografiske og historiske metoder, der i øvrigt til en del overlapper hinandens områder, er de siden 1970'erne på en eller anden måde indgået i al litteraturkritik og har således trods deres fremhævelse af det litterære værks autonomi ironisk nok ikke kunnet unddrage sig historiske og biografiske sammenhænge.

Beskrevet på denne måde er den anvendte metode i egentlig forstand litteraturhistorisk, fordi de litterære frembringelser ses i forhold til den historiske udvikling, som forfatteren står midt i eller beskriver. Ud fra det givne materiale vil synsvinklen i det følgende blive overvejende personalhistorisk, kulturhistorisk, idéhistorisk og materialhistorisk med særligt henblik på analysen af den klasse-mæssige og politiske udvikling i Rahbeks revolutionsroman *Camill og Constance*. Da den behandlede litteratur er omkring to hundrede år gammel, vil der blive lagt vægt på at formidle indsigt i de forskellige teksters og begrebers kultur- og idéhistoriske baggrund og sammenhænge, ligesom den klassiske filologis overvejelser om sprogrigtig forståelse og valg mellem forskellige udgaver af samme tekst vil blive inddraget.

Det er disse metodiske forudsætninger, der i det følgende skal være vejledende i udforskningen af en intellektuel og kreativ mands tankeverden og konflikter i en historisk brydningstid. Som fremstående forfatter og udgiver

i en stadig mere påtrængende borgerlig offentlighed, hvis subversive ytringer enevoldsmagten gennem lovgivningen søgte at beherske, indtager han i sin samtid en til tider fremskudt, men altid vigtig position i den kamp om magten, hvis yderste mål er indførelsen af demokratiet.

På det meget konkrete plan skal vi starte temmelig utraditionelt med fortællingen om en kort karettur den 7. februar 1800, der munder ud i det endelige farvel mellem ægteparret Rahbek og den landsforviste Peter Andreas Heiberg. Når fiktionens form er valgt netop her, skyldes det et ønske om på nogle få sider at kunne formidle et levende og perspektivfyldt billede af en hændelse, hvis indebyrd er et fundamentalt tema i resten af kapitel I.

Mens dette indledende kapitel udgår fra Rahbeks personlige historie, er perspektivet i kapitel II flyttet til den samfundsmæssige historie og dens nådeløse magtkampe i Frankrig, hvor begreber som dyd og frihed har en central placering. Vi skal se, hvorledes dette reflekteres i Rahbeks skribentvirksomhed, der inddrager selve den historiske udvikling som inspiration for en videreudvikling af den historiske roman. Samtidig bliver dobbeltheden i Rahbeks holdning, der tillader ham at være republikaner i Frankrig, men royalist i Danmark, yderligere belyst.

I kapitel III nærmer vi os afhandlingens hovedtekst, den historiske roman *Camill og Constance*, gennem en analyse af forskellene mellem dens to udgaver og en diskussion af ændringernes betydning for Rahbeks syn på historien.

Kapitel IV's referat af handlingen bringes som en nødvendig følge af, at romanen i dag er svært tilgængelig. Det følges i kapitel V af en analyse af dens struktur, temaer og karakterer. Der afsluttes med en diskussion af romanens kontekst.

I kapitel VI bestemmes *Camill og Constance* som et idédrama om revolutionen som et led i den historiske udvikling. Med udgangspunkt i to kendte viser, den ene af Rahbek, den anden af Heiberg, gives der en afsluttende redegørelse for to måder at agere politisk på, hvorefter vi ender, hvor vi begyndte: med den dokumenterede karettur den 7. februar 1800, men nu med fiktionens mulighed for at lade Rahbek tænke fremad på baggrund af sine erfaringer i historiens ændrede vilkår. Og det er præcis de erfaringer, som læseren, der har været med på hele rejsen, har kunnet tilegne sig. Forhåbentlig har læseren undervejs også set den praktiske nytte, men ikke sporene af de forskellige litteraturvidenskabelige metoder, der netop er blevet præsenteret.

Lad os da starte færden med den korte karettur en sen aften i København anno domini 1800.